

המלחמה על התודעה: תעמולת הכזב הפלסטינית בשנות מלחמת ההתשה בזירה הצפון-מזרחית

ערן אלדר

מבוא

המלחמה בין ישראל לשכנותיה ולארגונים הפלסטיניים בסוף שנות השישים הייתה גם מלחמה על התודעה, על דעת הקהל העולמית ועל דעת הקהל במדינות ערב ובארגוני החבלה עצמם, כדרך להעצמה ולעידוד חברי הארגונים. השקר בפרסומי הערכים היה שכיח. במשרד הביטחון ידעו לספר על קצין מצרי שנסוג מאל-עריש לקנטרה במלחמת ששת הימים וכשהגיע לאזור התעלה שמע בטרנזיסטור את הודעת קהיר שהכוחות המצריים עומדים לכבוש את באר שבע. הוא חשש פן יאסר ויועמד למשפט צבאי על בגידה, סובב את הג'יפ שלו ונסע בחזרה לכיוון אל-עריש, שם נפל בשבי הישראלי. כשנחקר במחנה המעצר אמר שהוא מאשים את ממשלתו על שגרמה למעצרו בהודעתה הכוזבת ברדיו.¹

במאמר זה אני עוסק בתעמולת הכזב הפלסטינית בתקופה שלאחר מלחמת ששת הימים. בעוד מדינות ערב השכנות מלקקות את פצעייהן לאחר המלחמה הקשה שבה נחלו תבוסה, הרימו ארגוני החבלה הפלסטיניים ראש והתמידו במלחמתם בישראל בשני מישורים: המישור הפיזי בשדה הקרב לאורך גבולה הצפון-מזרחי של ישראל והמישור התודעתי בזירה המזרח-תיכונית והעולמית.² אני בוחן את התעמולה הפלסטינית, את השפעתה המקומית והעולמית ואת התמודדותה של ישראל בזירה זו. אופי המלחמה בזירה הפיזית נגד ארגוני החבלה הפלסטיניים בגבול הצפון-מזרחי היה שונה מהמלחמות שבהן הורגל צה"ל, משום שלא הייתה זו מלחמה של הצבא הישראלי נגד צבא ערבי מאורגן ומסודר, אלא נגד לוחמת גרילה וטרור. משום כך נכשל צה"ל פעמים רבות בהתמודדותו עם האתגרים שהציבו ארגוני החבלה הפלסטיניים, שבהם נטו מפקדיו לזלזל. כך גם במישור התודעתי. תעמולת הכזב הפלסטינית העמידה לפני ישראל קושי בזירה המזרח תיכונית והעולמית וידם של ארגוני הפלסטינים הייתה על העליונה פעמים רבות, כאשר הצליחו לזכות בחשיפה תקשורתית נרחבת בעיתוני המזרח התיכון והעולם ובכך יצרו מודעות לבעיה הפלסטינית, גם אם הדברים שדווחו היו רחוקים מן האמת.

מהי תעמולת כזב?

תעמולה היא דברי הסבר שמטרתם שכנוע הזולת בצדקת רעיון או אמונה מסוימים או מתן פרסום לדבר מסוים, לעתים באמצעים מניפולטיביים כדי להשפיע על תהליכים

שונים, פוליטיים או חברתיים. תעמולה בזמן מלחמה היא חלק מלוחמה פסיכולוגית ומשמשת כאמצעי להעלאת המורל בצד הנוקט אותה או לזריעת פחד ובהלה בצד האויב. הלוחמה הפסיכולוגית משמעותה מערכת פעולות שכנוע לא אלימות בעיקרן, שנועדו לתמוך בהשגת יעדים צבאיים ופוליטיים.³ התעמולה בזמן מלחמה אסימטרית, שבה צד אחד הוא מדינתי והאחר הוא גוף חתרני שאינו מדינתי, משמשת בעיקר את הצד החלש כזירת מלחמה שבה העוצמה הצבאית מתבטלת מול היכולת להפיץ מסרים ברמה האזורית או העולמית. משום כך עשויה להיות על העליונה ידו של הצד החלש בזירת הקרב התודעתית, שבה אין משמעות לסדר כוחות, אמצעי לחימה ותחמושת פיזיים ורמת מוכנות ואימונים. התקשורת משמשת כאמצעי לחימה עבור הצד המפיץ ידיעות אמת או שקריות, בדרך כלל הצד החלש, כאשר שימוש מחושב בתקשורת של הצד החזק יותר יכול לשבש את יכולותיו של האויב המנסה להתעמת בזירה זו ולנצלה. הסברה שכנגד עשויה להסיט את מעוף "הקליע הפסיכולוגי".⁴ המערכה על התודעה בתקופה המודרנית היא אפקטיבית יותר עקב הקלות שבהפצת המסרים באמצעי המדיה השונים. ארגונים חתרניים שאינם מדינה נוטים להתנער מרסנים ובלמים בכואם לפרסם ידיעות שקר. לארגונים אלה אין מערכות בקרה וסינון כמו לצבאות מדינתיים שבהם יש מערכת דברור מסודרת ולכן הם יכולים להפיץ מידע, גם שקרי, באופן מהיר ונרחב יותר. מידע שקרי, שהוא דרמטי יותר לרוב, הוא אטרקטיבי באמצעי התקשורת ולכן עשוי גם לזכות בכותרות בולטות.

תעמולה בעידוד התקשורת המצרית

השלטונות המצריים עודדו את הפעילות החתרנית הפלסטינית לאחר מלחמת 1967 והתקשורת המצרית הייתה הצינור להעברת מסר התמיכה. מהתקשורת המצרית למדו הארגוני הפלסטינים מה רב כוחה של העיתונות וכיצד היא עשויה לשרת את מטרותיהם. בניגוד להסכם הפסקת האש, עסקה מצרים בהתמדה ובשיטתיות בעידוד פעולות החבלה בשטחים המוחזקים ובתחום מדינת ישראל. מדי יום דיווחו הרדיו והעיתונות במצרים על מעשי החבלה של ארגוני הטרור וקבעו כי פעולות אלה גורמות נזק רב לישראל, מונעות ממנה יציבות ושלווה ומהוות הכנה למערכה גדולה נגד ישראל. עיקר דברי ההסתה שודרו ב"פינת פלסטין" של רדיו קהיר ובתוכנית "עם העם בסיני", ששודרה מדי ערב. כל תוכנית נפתחה בקטע משירו של המשורר עבד אל-והאב, "כל עוד ידי מחזיקה בשלח וכל עוד תקווה מפעמת בלבי, אוסיף לצעוד ממאבק למאבק". ב-29 בספטמבר 1967 פרסם אחמד בהא א-דין, יושב ראש אגודת העיתונאים ועורך השבועון הממסדי אל-מצוור, מאמר שבו קבע כי "זוהי הזדמנות למאבק פלסטיני אמיתי. אם המאבק הזה יגבר, הוא יגיע ויכלול בקרב גם את הערבים החיים בתוך ישראל, בנוסף על תושבי השטחים הכבושים".⁵

ברדיו קהיר נשמעה הקריאה לאיחוד פעולות הטרור: "אנחנו מקווים שהוועד הפועל [של ארגוני הטרור] ואש"ף יאחדו מחדש את הכוחות שלהם על מנת להמטיר אש וגופרית בתוך ומחוץ לאדמה הכבושה".⁶ ב-4 בינואר נשמעה שוב ברדיו קהיר הכרזה בדבר הצורך בפעולות טרור פלסטיניות ודברי הלל ללוחמי הטרור: "האומה הערבית וכל העולם עוקבים בהערצה אחר פעולות תנועת ההתנגדות בשטחים הערביים ובתוך ישראל שגורמות דאגה וצער ופחד בלבותיהם של השליטים הפאשיסטים של תל אביב, החיים באשליה שהשיגו ביטחון ושלווה [...] ישראל לא יודעת מהיכן תגיע המכה הבאה אם זה יהיה מהצפון או מהדרום".⁷ כן נשמעה בו הפרשנות כי הטרור הוא הכנה למלחמה: "אין ספק שההתנגדות הערבית בשטחים הכבושים נחשבת בשלב זה למערכה עיקרית ונחוצה כדי להכין את הדרך לקרב הגדול נגד האויב".⁸ בתחנת רדיו נוספת, צִנֵּת אל-ערב, שגם היא שימשה כלי תעמולה בידי שלטונות מצרים, נקבע באמצע ינואר 1968 כי "מבצעי הפאדאיון שמים קץ לחלום של ישראל לשקט וכיטחון וגם פוגעים בהגירת יהודים לישראל". בתחילת פברואר הביע פרשן צִנֵּת אל-ערב בשידור רדיו את עמדתה הרשמית של מצרים וקבע כי פעולות הטרור נגד ישראל ילכו ויגברו: "ישראל אינה יכולה לשים קץ לפעילות הפלסטינית. [...] הם [המחבלים] יוצאים למבצעים שלהם מבסיסים סודיים חמושים היטב ומצוידים. בחודשים הקרובים תהיה עלייה עקבית בפעילות במטרה למחוץ את הגזענות הנאצית [...] ישראל לא תצליח במאמציה למנוע את העלייה בפעילויות הללו".⁹ פרסומים אלה בעיתונות המצרית נתנו רוח גבית להנהגת הארגונים הפלסטיניים שיצאו בהכרזות שונות. יאסר ערפאת, מנהיג הפת"ח, הצהיר בריאיון שנתן לכתב העיתון אל-ג'ומהוריה העיראקי ושפורסם ב-16 בדצמבר 1968: "מערכתנו עם הצינונות היא מערכה תרבותית וקשה. מערכה של קיום או של חידלון. הכרזנו יותר מפעם אחת על חוסר אמונתנו בפתרון של שלום אשר כיסה על בעייתנו משך עשרים שנה. אי לכך נשאנו נשק והכרזנו על התקוממות מזוינת".¹⁰

סוריה סייעה כלכלית ותעמולתית לארגוני החבלה, שנהנו מאיסוף כספים ותרומות ציבוריות שהשיג עבורם הממשל הסורי. היא פרסמה הצהרות מדיניות התומכות בארגוני החבלה, הקימה ועדות תמיכה וסיוע למחבלים, שידרה את הודעות ארגוני החבלה ואף הקצתה פינת שידור מיוחדת למחבלי הפת"ח. סגן ראש ממשלת סוריה לשעבר, אברהים מאחוּס, קרא ברדיו דמשק ב-17 בדצמבר 1968 כי "אנו בין הראשונים שקראנו לפעולת הפדאיונים, חלוצי מלחמת השחרור העממית. היינו הראשונים שתמכנו בפעולה הפאדאיונית ואנו נמשיך לפעול לאיחוד הארגונים ולהגברת פעולתם".¹¹ הסורים עצמם פרסמו מעת לעת ידיעות כזב הנוגעות לעימותים עם הצבא הישראלי. ב-27 במארס 1970, ליל שבת, נהדף ניסיון סורי לפרוץ למוצב צה"ל ברמת הגולן. בהתקפה על המוצב השתתפו עשרים חיילים סורים והיה זה ניסיון ראשון מסוגו של תקיפה. הכוח הסורי התקרב למוצב הצה"לי מדרום לחיספין ופתח באש בזוקות מטווח קצר. חיילי המוצב המופתעים השיבו אש ובחילופי הירי נהרג חייל צה"ל ואחר נפצע. לאחר שהסורים

נהדפו אל מעבר לקווי הפסקת האש נתגלתה בשטח גופת חייל סורי וכן סימני גרירה על הקרקע שהעידו שלסורים היו נפגעים נוספים. החיילים הסורים שנמלטו השאירו אחריהם ציוד צבאי רב שכלל מוקשים, חומרי חבלה, פצצות בזוקה, רימוני יד ומחסניות מלאות כדורים. דובר הצבא הסורי פרסם הודעה ובה טען כי יחידות הצבא הסוריות הרסו 21 עמדות מבוצרות של צה"ל בפשיטה הגדולה ביותר של הצבא הסורי מאז מלחמת ששת הימים. הדובר אף ציין כי הפושטים הסוריים הניסו את כוחות הצבא הישראלי וגרמו לו אבידות כבדות בנפש. הייתה זו כמובן הודעת כזב.¹²

המבצע הצה"לי במחנה הפת"ח בעיירה כראמה שבירדן ב-21 במאס 1968 היה המבצע הצבאי הגדול ביותר שערך צה"ל מאז מלחמת ששת הימים; הוא נחל בו כישלון יחסי, שכלל אבידות רבות בנפש ובאמצעי לחימה. 33 חיילי צה"ל נפלו בקרב, ושמותיהם פורסמו בכל העיתונים בישראל למחרת. המערכה חוללה מפנה גם בכל הקשור לחשיבותו של הפת"ח בעולם הערבי. ערפאת, ששמו היה עתה גלוי לכול כמי שמנהיג את ארגון הטרור הפלסטיני, מיהר להכריז כי המערכה בכראמה הייתה ניצחון היסטורי ראשון של הערבים על מדינת ישראל. בכרוניקה ההרואית של הפלסטינים נהפך הקרב בכראמה להצלחה שהשוותה ליום הפלישה של בעלות הברית לנורמנדי במלחמת העולם השנייה. הייתה זו כמובן הגזמה פרועה.¹³ בפועל שירתה פעולת כראמה את ארגון הפת"ח והעצימה את יוקרתו בעולם הערבי, גם אם ספג אבידות כבדות בנפש ובאמצעי לחימה שהיו ברשותו.

ראשי הצבא הישראלי ראו בפעולה הצבאית בכראמה מכה ניצחת לארגון הטרור, אולם בפועל היא חיזקה את מעמדו של הפת"ח בירדן. השפעותיה של הפעולה והאפקט הפסיכולוגי שלה התבהרו תוך ימים ספורים. "לא רק שהפת"ח הצליח לרכוש לעצמו חופש תנועה בתוך ירדן, אלא הוא הצליח לרכוש לעצמו מעמד בתודעה בין-לאומית [...] מעמד של תנועת שחרור ערבית", קבע ח"כ יצחק רפאל מהמפד"ל בישיבה דרמטית של ועדת החוץ והביטחון של הכנסת ב-26 במאס 1968.¹⁴ הוא טען כי דבר זה צריך להדאיג מאוד את ישראל במיוחד במה שנוגע להסברה הישראלית, וכי האדרת שמו של ארגון הטרור בארצות ערב ובזירה בין-לאומית מהווה קושי עצום עבור ישראל.

העיתונות הערבית הייתה אמוציונלית ועודדה תוקפנות כלפי ישראל, אולם נזהרה שלא להיסחף אל מחוזות השקר הגס בדיווחיה, בעוד הפלסטינים מצאו כי תעמולת הכזב הדרמטית היא הבסיס להעברת המסרים ולהעלאת המודעות האזורית והעולמית למצבם. מנהיגי הארגונים הפלסטינים למדו כיצד לנהוג בעיתונאים הסקרנים וכיצד להעביר מסרים שישרתו את מטרותיהם. כך למשל הוזמן העיתונאי טאופיליו אקוסטה מהעיתון הקובני טריקונטיננטל לראיין ולצלם את לוחמי הקומנדו הפלסטיני בבסיס האימונים שלהם בסוריה. ערפאת שפגש אותו שם, תיאר לפניו את הלחימה הפלסטינית כמלחמה לשחרור לאומי שהשיטה המתאימה לכך היא מלחמת גרילה. העיתונאי אף נלקח אל שטחי האימונים וצפה בפעילות, כולל אימון לחימה פנים אל פנים ותרגול

פירוק נשק מחיילי האויב תוך שימוש בסכינים. בפועל פעולות הטרור של הפת"ח, לעתים בסיוע הצבא הירדני, נראו פחות נועזות.

"ארגוני החבלה שופכים יותר דיו מדם"

כדי לעודד את מורל פקודיהם ולהעצימם השתמשו מנהיגי הארגונים הפלסטינים לא פעם בשקרים. בראשית 1968 נשלחה חוליית מחבלי פת"ח לפגוע במכלי דלק שבפאתי אילת. למחבלים שלא השתתפו בפעולה נמסר כי כל אילת הופצצה. תעמולה פנימית שקרית זו שימשה דלק בעירה להעלאת המוטיבציה בקרב המגויסים לחוליות הלחימה של הפת"ח.

בספטמבר 1969 הודה בדר דרוויש, בן 22, חבר פת"ח שנתפס בידי כוחות צה"ל, כי הודעותיהם הצבאיות של מנהיגי ודוכרי ארגוני החבלה הן בחלקן הגדול מוגזמות וכוללות אף דברים שלא היו ולא נבראו. בין השאר גילה דרוויש כי לא אחת נוהגים קציני הארגונים לפרסם הודעות ניצחון עוד לפני שהמחבלים חוזרים מפעולותיהם. "יש הגזמות לגבי מספר פעולות שבהן לא פגעו המחבלים בדבר ואילו הודעות צבאיות של הארגונים מוסרות שהושמדו מטרות שונות, אך אין בכך כל אמת". בדר דרוויש, כך טען בפני שוביו, השתתף בפעולה בבקעת הירדן. "כשירינו לעבר מוצב צה"ל [...] לא פגעו כלל בשום מטר, אך הודעה על פעולה זו מסרה כי הרגנו ופצענו מספר רב של חיילי אויב. [...] השתתפתי בפעולה בה לא פגענו כלל בשום דבר אך בשוכנו ממנה פורסמה הודעה שמסרה כי הרגנו מאה קצינים ישראלים והשמדנו מחנה של צה"ל".¹⁵ עיסא מוחמד עבראללה, בן 18, תושב רבת עמון, חבר הפת"ח שנתפס על ידי כוחות צה"ל יחד עם ארבעה חברי פת"ח נוספים בספטמבר 1969, הצביע גם הוא על הודעות כוזב שפרסם הארגון. הוא סיפר לשוביו כי במקרה אחד סיפרו אנשי חוליית פת"ח כי פתחו באש נשק קל ליד הנהר אך נמלטו משהושבה אש מהעבר השני, ואילו בהודעה הצבאית של הארגון פורסם לגבי אותו מקרה עצמו כי אותה חוליה הרסה כביכול מקלע של צה"ל והרגה "מספר גדול של חיילי האויב".¹⁶

"העלונים שמפרסמים ארגוני הטרור ראויים לפרס ראשון בעד כשרון השקר", כתב העיתונאי נחום פונדק בדבר.¹⁷ הוא אף קבע כי "השקרים שלהם גרועים מהשקרים של תחנות הרדיו הערביות. הם מוגזמים כל כך, עד שאפילו חאסנין הייכל, בעל טור באל-אהרם ויועצו של נאצר, התלונן באחד ממאמריו השבועיים על כך שארגוני הטרור 'שופכים יותר דיו מדם'.¹⁸ פונדק קבע כי אחת הסיבות ל"שקרנות המופרזת" של ארגוני החבלה היא שהם מתחרים אלו באלו כאשר כל אחד מהם מבקש להבליט את יתרונותיו, את עליונותו ואת הצלחותיו. "ערבים רבים מאמינים לשקרים מפני שהם מספקים צורך אמוציונלי", הסביר.¹⁹

כמה חודשים אחר כך, ב-6 באפריל 1970, פרסם העיתונאי הלובי מחמוד אל-נאבוע בעיתון הלובי הרשמי אל-תורה מאמר ובו פירט את סטטיסטיקת ההצלחות הצבאיות

של ארגוני החבלה, כפי שהתקבלו מ"מקור אחראי כמפקדת המאבק הפלסטיני". על פי סטטיסטיקה זו הצליחו ארגוני החבלה להפיל 24 מטוסים צה"ליים, השמידו 58 טנקים ו-1,973 כלי רכב צה"ליים אחרים, הוציאו מכלל שימוש שישה בסיסי טילים, השמידו 734 עמדות מקלעים, פוצצו 331 גשרים ומסילות ברזל ופגעו ב-959 ערים ויישובים ישראליים שנהרסו או נפגעו. 2,692 חיילים ישראלים נפגעו על פי סטטיסטיקה זו, שפורסמה על ידי הדוברים הפלסטיניים. הכותב טען כי הדבר הראשון המעורר תשומת לב במספרים הללו הוא שהם "מסעירים, מעוררים תקווה וראויים לעיון. אם מספרים אלה נכונים הרי שהם הוכחה ליעילות הפעולה הפדאית והוכחה לחולשת האויב ולאפשרות חיסולו תוך שנה לכל היותר, או שמספרים אלה הם פרי הדמיון הפורה [...] או שהוא פדאי מהסוג התעמולתי, כלומר תעמולה רשמית המשחקת ברגשות ההמונים, המבטיחה להם 'נשף גדול בתל אביב'". עוד הוסיף הכתב הלובי בביקורת נוקבת כי במספרים שפורסמו ביחס לפעילות ארגוני הטרור "יש נאיביות ושטחיות מוגזמת. פרסום מספרים כגון אלה לא יכול להביא תועלת לפעולה הפדאית בכלל".²⁰

מאמרי ביקורת על פרסומים שקריים או מוגזמים פורסמו בכמה כלי תקשורת ערביים. "כאשר אנו הערבים מעלים על הנס, במחי לשון, איזה מעשה שהוא, מקננת בלבנו אותה הרגשה של סיפוק שהיינו חשים אילו היינו מבצעים זאת באמת", נכתב בעיתון המצרי אל-אהרם באוקטובר 1969.²¹ במאמר אחר באותו חודש כתב המשורר המצרי אחמד בהג'ת: "הגוזמה הייתה לאחת מתופעות היסוד בחיי הערבים. ותופעה זו מעוררת דאגה. [...] כך מאבדות המילים ממוכנן האמיתי ובני אדם אינם נותנים עוד כל אמון בהן, גם לכשיגידו להם דברי אמת".²²

באותו חודש פורסם בעיתון הירדני אל-דסתור כי נכדו של רב מבריטניה הצטרף לשורות הפת"ח. נטען כי הצעיר בן ה-22 נמנה עם 48 צעירים בריטיים ששהו כחודש במחנות פת"ח, וכי הצהיר שהוא "מוכן להשתתף עם פת"ח במלחמה נגד הישראלים". שמו לא נמסר "כדי לא לגרום סיבוכים למשפחתו". כתב העיתון ציין כי צעיר זה הוא "אחד ממספר גדול של יהודים בריטיים, עיראקיים וישראלים, התומכים בארגונים הערביים הפועלים בבריטניה", וכי בשיחה אתו ציין הצעיר, נכדו של הרב, כי כלל לא היה בישראל והוא "מתעב אותה כמדינה אימפריאליסטית, מתפשטת וגזענית" וכי הוא "תומך באנשי פת"ח כי הוא סבור שדרישותיהם צודקות. כן הוא חש כי פלסטין צריכה להיות לפלסטינים".²³

גם עיתוני לבנון עסקו בשקר הפלסטיני. "אם ההודעות הרשמיות הערביות ידברו רק על הישגים ונצחונות בלבד, בלי לציין אבידות וכשלונות, הרי לא רק שיעוררו ספק, אלא גם יהיו נוגדות את הכלל הטבעי של כל מלחמה, האומר גיאות ושפל, התקפה ונסיגה", כתב פרשן העיתון אל-חיאאת בינואר 1970.²⁴ "ניסינו לשקר פעמים רבות – והעלינו חרס. שמא ננסה לפחות פעם אחת לומר אמת?", נכתב בעיתון אל-ג'דיד בלבנון בפברואר 1970.²⁵ "צו השעה הוא להחזיר עתה למילה את כבודה והדרה, שכן לאחר ה-5 ביוני

היא נעדרת תוכן ומשמעות. מחובתנו להבהיר את האמת, את כל האמת, לעמי ערב", נכתב במאמרו של בכיר באש"פ בעיתון המצרי אל-ג'ומהוריה בפברואר 1970.²⁶ בכיר אחר באש"פ, צאלח ח'לף, שמוכר גם בכינוי אבו-איאר, סגנו של יאסר ערפאת, טען ברדיו דמשק במאי 1970, כי "ההודעות הצבאיות של הפלסטינים הן מוגזמות מכיוון שיותר מארגון אחד מייחס לעצמו אותה פעולה עצמה, וכך אפוא, 'גדלות' אבידות האויב בעת ובעונה אחת עם ריבוי ההודעות המתפרסמות".²⁷ חסן, מלך מרוקו, דיבר אף הוא בגנותם של ארגוני החבלה הפלסטיניים וטען כי "הם פועלים לרעת עניינם יותר משהם פועלים לטובתם". במסיבת עיתונאים שנערכה ברבאט, בירת מרוקו, הדגיש כי אנשי ארגוני החבלה החוטפים מטוסים ומאיימים בהשמדת יהודי ישראל, עושים שירות רע לעניין הערבי.²⁸

פיליס פלגי, לימים פרופסור לאנתרופולוגיה באוניברסיטת בראילן, טענה כי היא אינה סבורה שהערבים משקרים יותר "מאיתנו", אנשי התרבות המערבית: "אם תשפוט אותם לפי קנה המידה שלהם, מה שבעיניך שקר, לא תמיד מזוהה עם שקר בעולם הערבי".²⁹ על פי פלגי, "השקר נחשב לרע בחברה שלנו מפני שהעולם שלנו מקבל את האמת כבסיס למדע, לטכנולוגיה, לחינוך וליחסי אנוש. אנו מחפשים את האמת ואנו רוצים לקבל עובדות נכונות". אולם אז סייגה: "גם אנו משקרים כמוכן, והשקרים שלנו מסוכנים יותר מן השקרים הערביים".³⁰ הפרופסור יהושפט הרכבי, ששימש קודם לכן כראש אגף המודיעין בדרגת אלוף, טען ב-18 בפברואר 1969, בדברים שנשא לפני ועדת החוץ והביטחון של הכנסת, כי יעד הפת"ח "הוא מן הקיצוניים ביותר אצל הערבים" וכי מטרת הפת"ח אינה רק חיסול ישראל כמטרה מדינית אלא "חיסול החברה הציונית [...] הכחדה של חברה". הוא מנה את נקודות התורפה של הפת"ח וקבע כי בין הסיבות שהיו בעוכרי ארגון החבלה הוא "ריבוי השקר בחברה הערבית". הרכבי טען כי כמות השקרים בחברה הערבית עולה על זו של חברות אחרות והדבר בולט בדיווחי הפת"ח.³¹ יהושע פלמון, שהיה איש המחלקה הערבית של הש"י, שירות המודיעין של ארגון ה"הגנה", ובתקופת המדינה הפך ליועץ לענייני מיעוטים של ראש הממשלה בן-גוריון וראש המחלקה לענייני ערבים במשרד החוץ, טען כי השקר הוא הדרך של הערבים לשמור על כושר התמרון החברתי, מפני שאם יאמר הערבי את האמת, קיימת סכנה שיחשוף את עצמו לסביבה עוינת ויזיק לאינטרס של עצמו או של משפחתו. "החברה הערבית אינה מגנה אדם המשקר למעבידו או למפלגתו או אדם הבוגד בממשלתו. האידיאל הוא 'להסתדר' ומי שיודע להסתדר זוכה לשבחים יותר על היותו ג'דע".³² במאמר שפרסם הפרשן הצבאי אלקנה גלי בעיתון דבר הוא ציין כי "הודעותיהם הרברבניות של ארגוני הטרור למיניהם וההודעות הרשמיות היומרות של בירות ערב לרוב אינן מבחינות בין מה שתוכנן לבין מה שבוצע". הוא גם קבע כי "חובה על ארגוני הטרור לבדות נצחונות – למען התעמולה החיונית בעולם הרחב ולמען המוראל של העם הערבי

להעלים ממנו את האמת ולפאר את הכוחות הערביים. אחרת תאבד האמונה בנצחון על ישראל ביום מן הימים".³³

"דיווח כוזב הוא רעה חולה"

מחבלי הארגון הפלסטיני פת"ח אומנו אחרי מלחמת ששת הימים בסוריה ובאלג'יריה והוחדרו לאזורי הגדה המערבית דרך ירדן. שירותי הביטחון של ישראל היו עסוקים לאחר המלחמה בלכידת רבים מהם ובתפיסת כלי נשק שונים, תחמושת ומוקשים מתוצרת ברית המועצות וסין. שכס הייתה למרכז פעילות הפת"ח בתקופה זו. נוכח גל מעשי החבלה של הפת"ח התפתח בעיתוני לבנון הוויכוח הסוער בשאלת הנזק והתועלת הכרוכים ב"מסע הטרור" של פת"ח. חלק מהעיתונים יצאו נגד אירועי החבלה. העיתון הלבנוני הפרו-מצרי אל מוחרר פרסם מאמר בגנות מעשי החבלה. עיתון זה תמך בעבר בפעולות החבלה, אולם עתה נטען במאמר המערכת כי "הפעולה הקיצונית" שוב תדחוף את הערבים למלחמה בטרם עת, והוא תבע מסוריה לרסן את תמיכתה בארגוני החבלה. "רוב שופרות ההתעמולה הערביים מעניקים לפאדאינים עורף תעמולתי, אף כי פרט לסוריה ולאלג'יריה מבכרות כל מדינות ערב מדיניות של התנגדות פאסיבית. הוויכוח על דרכי הפעולה כבר ניטש בכל עוזו בעתוני ביירות. החסות הסורית למסע הטרור היא, כנראה, גלויה מדי", כתב פרשן דבר, אהוד יערי, במאמר בעיתונו.³⁴

בראשית 1969 ביקשו עשרות רבות של עיתונאים סקרנים מכל רחבי העולם להצטרף אל פעולות ארגון הפת"ח ולדווח עליהם בעיתוניהם. העיתונאים פנו אל הארגון הפלסטיני בעיקר דרך משרדי הארגון באירופה וגם באמצעות נציגות אלג'יריה ברבת עמון, שכמה מאזרחיה שימשו מדריכים במחנות הפת"ח בירדן.³⁵ ארגון הפת"ח יצר עבורם מציאות חדשה, מדומה ושקרית, והוליכם שולל. ב-14 באפריל 1969 פורסם כי אנשי הפת"ח הוליכו שולל עיתונאים זרים שצירפו ליחידות שיצאו כביכול לפעולות פשיטה בשטח ישראל, כשלאמיתו של דבר היו הפעולות מבוימות והתרחשו בשטח ירדן. את המידע בעניין זה קיבל כתב העיתון מעריב מתושב הגדה המערבית ששב מביקור בירדן. התושב סיפר כי בעת שישב באחד מבתי הקפה ברמת עמון שמע כיצד מספרים אנשי הפת"ח שישבו בשולחן הסמוך לעיתונאי ירדני כיצד "סידרו" כתבי חוץ שביקשו להצטרף לפעולה של הארגון. על פי הדברים נלקחו העיתונאים בלילה בג'יפ סגור בדרכי עפר צדדיות לנקודת יציאה, סמוך לוואדי זרקא. שתי גדותיו של הנחל שאליו נלקחו העיתונאים נמצאו בשטח ירדן, אולם לעיתונאים נמסר כי הם נמצאים בסמוך לנקודת המפגש ליד נהר הירדן. אחר כך חצו כל אנשי הקבוצה את הנהר בשחייה כשחפציהם מועברים על גבי גלגלי גומי. משהגיעו לצד השני נצטוו העיתונאים לחכות תחת עץ בסמוך לנחל ואילו מלוויהם, אנשי הפת"ח, יצאו עם מטען חבלה לפוצץ תחנת כוח. הם חזרו כעבור חצי שעה והודיעו לעיתונאים כי הניחו את המטען. כחצי שעה מאוחר יותר נשמע קול פיצוץ המטען וכוחות אחרים של הפת"ח שהיו מוסווים בשטח פתחו ביריות כדי ליצור

רושם שמשמרות ישראלים דולקים אחריהם. בשלב זה חזרה כל החבורה וחצתה את הנהר אל צידו השני, הירדני כביכול, והגיעה לבסיס קטן של הפת"ח, שם הסביר המפקד המקומי את פרטי "הפעולה" והעיתונאים קיבלו תדריך ביטחוני מפורט לגבי מה מותר להם לפרסם ומה אסור לפרסום מעלילות אותו הלילה.³⁶

בנאומה בפתחת מושב בקיץ של הכנסת הזכירה ראש הממשלה גולדה מאיר את הידיעות השקריות המתפרסמות בעיתוני מדינות ערב וטענה: "דיווח כוזב הוא רעה חולה, האוכלת בקרב מדינות ערב וגורמת גם להכרעות מדיניות וצבאיות כושלות. אנו מדווחים לעם אמת לאמיתה, והממשלה מדווחת אמת לעם. מכאן רחשי האמון השוררים בישראל בכל הנוגע לענייני ביטחון. אין אנו מאמינים בהסתרת האמת מידיעת העם ואיננו מסוגלים לחיות בשיטה של מידע כוזב. ננהג גם להבא בשיטה של דיווח נאמן, אפילו יהיה עלינו להודיע הודעות עצובות".³⁷ באוגוסט 1968 קבע דובר צה"ל כי "תעמולת הכוזב" של שלטונות המדינות השונות של העולם הערבי אינה תופעה חדשה במזרח התיכון וכי היא קיימת בכל מסכת ההודעות הדמיוניות שהופצו על השלכותיו השונות של הסכסוך הישראלי-ערבי, ובפרט מאז תחילת מלחמת ששת הימים. "המשטר המצרי ממשיך במסורת מפוארת זו. ממשיך במדיניות השקרים ובמסע סילופים הגורמים לא פעם לחוסר עקביות בהודעות ובהצהרות מנהיגיה ושליטיה של אומה זו", נמסר.³⁸ בשנות החמישים והשישים התלוננה ישראל פעמים רבות על תעמולה כוזבת מצד מדינות ערב. כך, למשל, באוגוסט 1956 פרסמה ממשלת ישראל הודעה על כך ש"מנהיגים ערביים מצאו שוב לנכון לערוך התקפה תעמולתית נגד ישראל. הפעם ננקטה היוזמה על ידי ממשלת סוריה אשר האשימה את ישראל בריכוזי צבא בצפון הארץ. ההאשמה הזאת נטולה כל יסוד. [...] ההצהרות המבחילות השופעות מדמשק אינן אלא עילה שקופה להסיח את דעת הקהל בעולם מן הבעיות העיקריות של האזור".³⁹ ראש הממשלה דאז, דוד בן-גוריון, הסביר זאת בישיבת ממשלה וקבע כי תעמולת הכוזב באה בתשובה לתביעתה של ישראל לביצוע מלא של הסכמי שביתת הנשק.

ביוני 1968, כמה חודשים לאחר פעולת כראמה, התייחס מאמר המערכת של העיתון על המשמר אל "תעמולת הכוזב" וקבע: "אחת הפליאות בעינינו עד היום היא תעמולת הכוזב הערבית נגדנו. במלחמת ששת הימים שימשה היא לנו להפגת המתיחות בצחוק שעוררה אצלנו. לילדים במקלטים אף שימשה בידור. מאז חלפו ירחים רבים. את המלחמה הגדולה החליפה המלחמה הקטנה של חבלה והמאמץ הדיפלומטי בזירות העולם".⁴⁰ המאמר ניתח את המצב וקבע כי היה יסוד להניח שמדינות ערב ילמדו מהנוק שנגרם להן עצמן מתעמולתן הכוזבת וכי "ככל שהמציאות טופחת על פני החבלנים בשטח, כן יש צורך ב'פיברוק' נצחונות כדי לעודד את המוראל ולהגביר את הגיוס".⁴¹ במאמר בנושא לוחמת הגרילה בעיתון דבר התייחס הכותב אלקנה גלי, פרשן צבאי, מזכירו לשעבר של ראש הממשלה דוד בן-גוריון ולימים מנהל קשרי חוץ של התעשייה האווירית, בספטמבר 1968, אל התעמולה הפלסטינית כזירת קרב וקבע כי

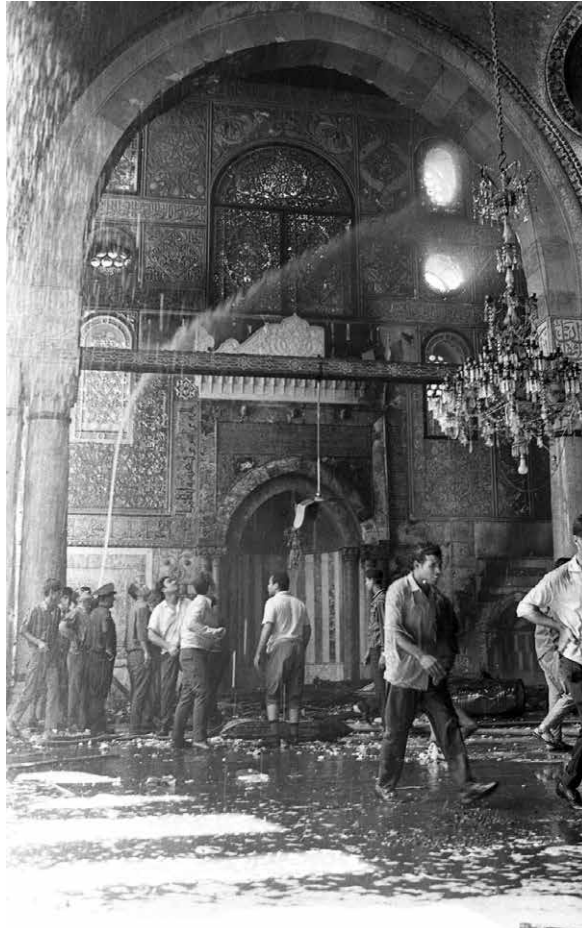
עלינו לזכור את מטרתה של שיטת הלוחמה הזו, שהיא מדינית-פרסומאית יותר מאשר צבאית-תכליתית. היא משמשת סם-מרפא לאכזבה מהמפלה [במלחמת ששת הימים] [...] היא גם משאירה את "בעיית פלשתינה" פתוחה באיזור ובעולם; היא נותנת מקום לממל ראוותני כתחליף לכיצוע [...] מלחמת התשה היא לוחמה פסיכולוגית בעיקר. אין בכוחה להביא להכרעה כלשהי בשדה הקרב. היא נועדה לנצח את העורף, את העם ואת הנהגתו. היא כלי שרת של המלחמה הפוליטית וכתנאים הקיימים היא נועדה לשמש אמצעי במערכה דיפלומטית ותעמולתית.⁴²

"הדלקה באל אקצא מוכיחה שאין אפשרות לדו קיום"

תעמולת הכוזב לוותה לא פעם גם בתעמולת התססה מניפולטיבית שנועדה להבעיר את השטח ברמה המקומית ולהעלות את המודעות לבעיה הפלסטינית ברמה הבין-לאומית. כך למשל שירתה השריפה שפרצה במסגד אל-אקצא בסוף קיץ 1969 את האינטרס הערבי. פגיעה במקומות קדושים ליהודים הייתה נפוצה בארצות ערב ומאז מלחמת ששת הימים דווח על מספר התנכלויות כאלה. כך למשל ב-5 ביוני 1967 הוצת בית הכנסת המרכזי של תוניס. בטריפולי נהרסו ונשדדו בתי כנסת מייד עם פרוץ מלחמת ששת הימים ובמצרים סגרו השלטונות את כל בתי הכנסת עם פרוץ המלחמה, אחדים מהם הוחרמו על ידי השלטונות ואחדים נפתחו מחדש. בסוריה נהרס בית הקברות היהודי בדמשק ובשטחו נסלל כביש. בסתיו 1967 אסף פקיד מטעם הממשל את כל התפילין של יהודי העיר קאמישלי⁴³ ושרף אותם בפומבי. בעדן פשט אספסוף ב-12 ביוני 1967 על הרובע היהודי, ובין שאר מעשי הפרעות הצית בית כנסת. ב-26 באוגוסט 1969 הוצת בית כנסת בעיר חמדון שבלבנון. חלק מהמקרים הללו פורסמו בעיתונות העולמית, אולם לא עוררו סערה. פרסום השריפה באל-אקצא עורר מייד את העולם הערבי כולו והתקשורת הערבית יצאה למתקפה תעמולתית אדירה.

ב-21 באוגוסט 1969 בשעות הבוקר פרצה שריפה במסגד אל-אקצא שעל הר הבית בירושלים, שהחלו בו כמה ימים קודם לכן שיפוצים לקראת חידושו. "האגף הדרומי-מזרחי של המסגד אשר על הר הבית אחוז להבות", דיווחה הכותרת הראשית במעריב. העיתונים היומיים דיווחו כי הסיבה לדליקה עדיין איננה ברורה וכי "קרוב לוודאי שמקורה בקצר חשמלי". הידיעה על האגף הבער במסגד, שנחשב למקום השלישי בקדושתו בעולם המוסלמי אחרי מכה ומדינה שבסעודיה, נודעה חיש מהר לכלל האוכלוסייה במזרח ירושלים. מאות צעירים ומבוגרים נהרו להר הבית. לחלקם הותר להיכנס אל המתחם כדי לסייע בכיבוי האש, פינוי השטיחים וכלי הקודש מן המסגד. התפילה בכותל המערבי הסמוך נמשכה בשעות אלה כסדרה, ללא הפרעה.

החלק העיקרי שנפגע בשריפה באגף הדרום-מזרחי היה מהעתיקים ביותר במסגד. האש אחזה בגג שהיה עשוי עץ, וכתוצאה מכך נסדקו ויצאו מכלל שימוש העמודים והקשתות.⁴⁴ כדי לפנות את העמודים שנפגעו ולקבוע חדשים במקומם, נעשתה במקום

פעולות כיבוי במסגד אל-אקצא, 21 באוגוסט 1969. ארכיון דן הדני, האוסף הלאומי לתצלומים על שם משפחת פריצקר, הספרייה הלאומית

מאוחר יותר חפירה לעומק רב. יסודות העמודים הישנים שהיו מונחים על סלע האם פונו ובמקומם הונחו עמודים חדשים. הכיפה, העשויה עץ ברובה, לא נשרפה. אולם הפסיפס עתיק היומין ששופץ בפעם האחרונה בשנת 1927, ניזוק קשה. כמו כן נפגע אחד העמודים הנושאים את הכיפה ורוכן התפילה נשרף כליל. לאחר השריפה נסגר המסגד למשך שנתיים ימים למבקרים ונפתח לאחר שנבנה בו קיר חוצץ בין האזורים שעדיין נמצאו בשיפוץ ובין אזורי התפילה.

כתב העיתון מעריב דיווח מהשטח. הוא תיאר את האש המשתוללת ברחבה שעל הר הבית ודיווח כי מאות מתושבי העיר העתיקה, "במקום לעזור באיתור הדליקה בחרו ללבות את השנאה נגד שלטונות ישראל ונגד היהודים". הוא תיאר את ההמון הערבי

ביקור במסגד בעקבות השריפה: ראש הממשלה גולדה מאיר, סגנה יגאל אלון, שר הביטחון משה דיין, שר המשטרה אליהו ששון ומפקד פיקוד מרכז, רחבעם זאבי. ארכיון דן הרני, האוסף הלאומי לתצלומים על שם משפחת פריצקר, הספרייה הלאומית

מתקדם אל שער המוגרבים וקורא קריאות שטנה. האש אחזה בגג המסגד אולם, כאמור, לא פגעה בכיפה המפורסמת. את הנזקים קשה היה לאמוד בשלב זה. אנשי משרד הדתות נמצאו במקום ומסרו לאמצעי התקשורת כי שום גורם יהודי לא נכנס אל תחום הר הבית ואל מסגד אל-אקצא.

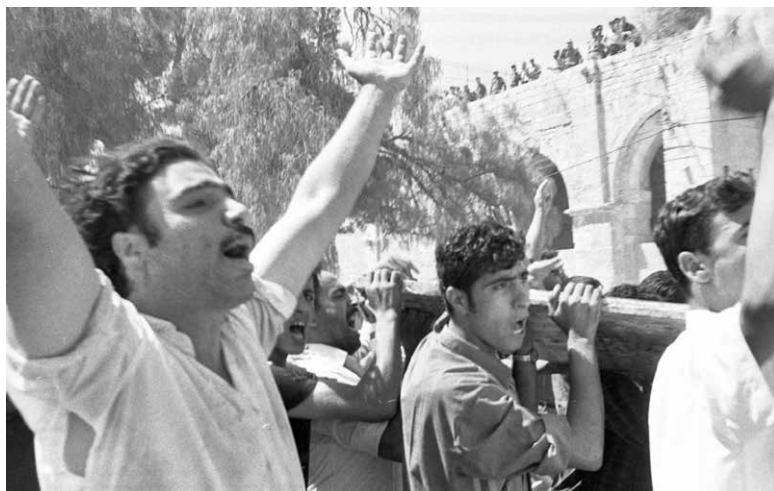
בשעה 15:30 ביקרה במקום ראש הממשלה גולדה מאיר בלוויית סגן ראש הממשלה ושרי הביטחון והמשטרה. ראש הממשלה נפגשה במקום עם מזכיר ה"ואקף" המוסלמי חסאן טאבטב והביעה בפניו צער עמוק על המקרה. "כל הישראלים משתתפים בצער האוכלוסייה הערבית", אמרה לו מאיר. בתשובה להכרזות תחנות השידור של מדינות ערב שלפיהן ישראל אשמה בהצתה, ענתה ראש הממשלה שאלה טענות מרושעות. "ישראל יודעת לכבד מקומות קדושים ליהדות ולעמים", אמרה.⁴⁵

מאמר המערכת של דבר קבע בלשון ציורית כי "הדליקה במסגד אל-אקצא העלתה להבות של יצרים פוליטיים",⁴⁶ וקבע כי הדליקה ונזקיה הם "מקרה מצער ביותר" וכי ישראל מכבדת את המקומות הקדושים לכל הדתות ו"מעולם לא קופחה זכותו של שום גורם לגישה חופשית למקום קדוש שהיה בתחום השליטה הישראלית". הוא התייחס לניסיונות של התקשורת הערבית ללבות רגשות זעם בעולם הערבי: "ודאי שזה לא ימנע מהערבים לסלף את העובדות ולנצל מקרה מצער שסיבותיו טרם הובהרו, כדי לנסות ולהוכיח שאין ישראל ראויה להיות מופקדת על המקומות הקדושים. הקצב בו פעלו אתמול שופרות התעמולה וגלגלי הדיפלומאטיה הערבית היו סימן מובהק לכוונה זו".⁴⁷ במסמך פנימי של דובר צה"ל נקבע כי הדליקה שפרצה במסגד אל-אקצא ב-21 באוגוסט, ואשר לפי הממצאים נגרמה בידי האוסטרלי הנוצרי מייקל דניס ויליאם רוהן,

בתוך מסגד אל-אקצא לאחר הרפה. ארכיון דן הרני, האוסף הלאומי לתצלומים על שם משפחת פריצקר, הספרייה הלאומית

נוצלה "במידה מירבית והיסטרית" על ידי מדינות ערב שפתחו במסע שטנה "נוסח ימי הביניים" ובו האשימו את ישראל כאחראית לשריפת המסגד. דובר צה"ל טען כי באחד מאמצעי התקשורת הערביים נכתב כי "זהו הפשע הגדול ביותר של ישראל ואחד הנוראיים ביותר בהיסטוריה", ובעיתון אחר נכתב כי "ישראל שרפה את המסגד מתוך כוונה תחילה". בעיתון אחר נמסר כי "מטרתה של ישראל לבנות את בית המקדש".⁴⁸ נוסף על כך יצאו שופרות התעמולה הערביים בהכרזות גנאי לישראל ובקריאה למלחמת מצווה (ג'יהאד) נגדה. ראש ממשלת סודאן, למשל, כינה את ישראל "הסרטן הציוני" המאיים על מדינות ערב. העיתון אל-ג'ומהוריה מ-24 באוגוסט כינה את תושבי ישראל בכינוי "שרצים מגעילים שאין להם מקום בעולם, כי על ידי עצם קיומם הם מרעילים את החיים". דובר ממשלת מצרים לשעבר, חסן אל-זיאט, כינה את ישראל "תנועה ריאקציונית גזענית". פרשן רדיו קהיר טען ב-23 באוגוסט כי "ישראל מופיעה

מחאות מחוץ למסגד אל-אקצא, 1969. ארכיון דן הדני, האוסף הלאומי לתצלומים על שם משפחת פריצקר, הספרייה הלאומית

לאור השמש כתופעה של קנאות שבטית ועדתית המחקה את ימי הרומאים". המופתי של מצרים כינה את ישראל "כנופייה פושעת", ב־22 באוגוסט בתחנת הרדיו "קול ערב" (צות אלערב). מלך סעודיה, האמיר פייצל, כינה את ישראל "הציונות הארורה, הציונות הבוגדנית". רדיו עמאן קרא לישראל ב־21 באוגוסט בשם "הנאצים החדשים". העיתון הירדני אל-דסתור קרא לא לשפץ את המסגד "כמזכרת חיה לפשע כל עוד לא שוחררה ירושלים"⁴⁹.

במשרד החוץ הישראלי נקבע כי "השימוש באסלאם ושילהוב יצרים דתיים [הוא] שיטה בדוקה אצל הלאומנים הערביים, כולל ארגוני הטרור"⁵⁰. משרד החוץ טען כי רבו המקרים ההפוכים שבהם המקומות הקדושים ליהודים הפכו מטרה ומנה את "אש תותחים על ירושלים לראשונה בתולדות העיר ב־1948, 1967, חילול בית הקברות בהר הזיתים, הרס בתי כנסת, רימונים במערת המכפלה [...] וקבר רחל [...] נסיון לחבל בכותל". ב־24 באוגוסט נקבע במסמך של משרד החוץ כי "עיקר התעמולה הערבית הפרועה בהאשמת ישראל בהצתה וקריאה לג'יהאד"⁵¹. על התבטאויות המנהיגים הערבים נוכח מקרה השריפה נכתב כי היא מלווה ב"הקצנה יתירה, היעדר פשרנות וסובלנות, רמזים לחיסול ישראל כמדינת היהודים. סירוב לעמוד על העובדות בקשר לשריפה"⁵². באיגרת ששלח נשיא מצרים נאצר אל שר ההגנה והרמטכ"ל לשעבר מוחמד פאוזי, בנושא אל-אקצא, כתב הנשיא: "עיינתי וחשבתי רבות בפשע הנורא שבוצע נגד קודש הקודשים של דמנן. [...] אין תחליף, אין תקווה ואין דרך אלא הכוח הערבי. [...] האויב לא ראוי ואין לו זכות להשאר היכן שהוא עתה. [...] חיילינו במלחמה הבאה לא יהיו רק חיילים של אומתם אלא גם חיילי אללה. מלחמתם לא תהיה רק מלחמת שחרור, אלא

חיילי צה"ל בפטרול על נהר הירדן בעמק הירדן, נובמבר 1968. צילום משה מילנר, לע"מ

היא חייבת להיות מלחמת טיהור. אנו עומדים לשוב לירושלים וירושלים עומדת לשוב אלינו". הדברים שודרו ברדיו קהיר ב-23 באוגוסט ונשמעו גם בישראל.⁵³ השריפה במסגד אל-אקצא פתחה מסע איומים כלפי ישראל. כבר ביום השריפה נטען ברדיו קול ערב כי "לאחר מה שקרה היום אין הצדקה לאיש להיעדר מצו הג'יהאד (מלחמת מצווה) נגד ישראל". למחרת, באותה תחנת רדיו, שהייתה בעלת השפעה רבה, קראו הפרשנים לפעולה: "יש לרכז את הפוטנציאל הערבי ולהפוך את הזעם לפעולה מעשית ומתואמת. הלחימה הינה דרך התגובה הטבעית על שריפת אל-אקצא. דחף השחרור והג'יהאד הקדוש אצל הערבים והמוסלמים הוא הערכות להחזרת הזכויות לשחרור האדמה", נטען.⁵⁴ המופתי של מצרים הזהיר את ישראל גם הוא ממשדרי התחנה: "אלה העושים עוד ידעו מה רעה תהא אחריתם". גם ברדיו קהיר נשמע האיום: "הציונות, ישראל והאימפריאליזם העומד מאחוריהם לא יהיו פטורים מעונש על כך". בתקשורת הירדנית, המשודרת והכתובה, נשמעו מסרים דומים. ברדיו עמאן, כמה שעות לאחר היוודע דבר השריפה במסגד על הר הבית, נאמר: "הגיע הזמן שידעו הנאצים החדשים שאכן הם מהמרים בקיומם. הגיע הזמן שאלה [ישראל] שהציתו אש במולדתנו יכחו באש אותה הציתו. אלה שפגעו בקודש מולדתנו הגיע הזמן שייסרו באש ובברזל. הגיע הזמן שמולדתנו שהייתה תמיד קבר לפולשים דוגמתם, תהיה גם להם קבר אשר ההיסטוריה תצביע עליו בעתיד תוך התפארות. הגיע הזמן שהאצבעות ששחקו באש תשרפנה באש והראשים שלא חשבו אלא על ברזל ואש, שיטעמו מחום הברזל והאש".⁵⁵ העיתון הירדני אל-דסתור קרא ב-23 באוגוסט לעם הירדני ולעולם המוסלמי כולו "לנהל מלחמת קודש", ואילו העיתון הירדני אל-דפאע טען ב-24 באוגוסט כי "לא נותרה

ברירה אלא להיחלץ להגנה על המקומות הקדושים". שר ההקדשים הירדני לשעבר, עבד אל-חמיד אל-סאיו, קרא ממקום מושבו בדמשק לפעולה, וטען כי "מחובת המוסלמים והערבים להיכנס למערכה גורלית כדי לשחרר את המקומות הקדושים"⁵⁶. גם במדינות אחרות בעולם הערבי התלהמה התקשורת בעקבות האש באל-אקצא. במאמר המערכת של העיתון הלבנוני אל-אנוור נטען ב-24 באוגוסט כי "אין מנוס מעקירת הציונות משורשה". גם עיתונים לבנוניים אחרים קראו לפעולה מיידית. העיתון הלבנוני אל-מחר טען ב-23 באוגוסט כי "אין יותר לשתוק על נוכחות ישראל בירושלים, בשטחים הכבושים ובמולדת הפלסטינאית". העיתון קרא לערוך ועידת פסגה ערבית כדי לקבוע את הצעדים הדרושים לשם חיסול "העושק הישראלי".

נשיא לבנון, שארל חילו, קרא ברדיו ביירות לענישת ישראל. "לא קרה בהיסטוריה האנושית שהתגרות כגון זו עברה ללא עונש", אמר למאזיניו הלבנוניים ב-23 באוגוסט. דובר נסער אחר ברדיו ביירות היה ראשיד כראמה, ראש ממשלת לבנון, שטען כי "על כל המאמינים בעולם למלא אחר הנדרש כדי לשים קץ למדינה המדומה". גם ברדיו הסורי נשמעו קולות נחרצים. פרשן רדיו דמשק טען באותו יום כי "רק הנשק הוא השפה המובנת בהתגוששות זו", ואילו בעיתון הסורי אל-בעת' נטען ביום שלמחרת כי "המטרה היא חיסול הקיום הציוני"⁵⁷. העיתונות הכתובה בעיראק טענה כי יש לכודד את ישראל כדי להענישה. בעיתון אל-חורייה נטען ב-24 באוגוסט כי באומה הערבית והמוסלמית ידבק הקלון אם לא ירכזו הכול למען המערכה. העיתון קרא לווינגטון ול"בירות אימפריאליסטיות" אחרות לעיין מחדש בעמדתם ולהיענות לרצון האומה הערבית. פרשני הפת"ח בתקשורת הירדנית טענו כי דרושה פעולה מיידית, בעלת השפעה, ודובר הפת"ח טען ברדיו דמשק ב-22 באוגוסט כי "הדליקה באל-אקצא מהווה הוכחה שלא יתכן דו קיום". ברדיו מוסקבה נטען על ידי אחד הפרשנים כי הסיבה העיקרית לגרימת השריפה היא "הכיבוש הישראלי". נטען גם כי הגורם העיקרי להחרפת המתרחבות ביחסי ישראל-ערב הוא "מדיניות התוקפנות והסיפוחים הישראליים, המביאה אסונות לכל עמי המזרח התיכון"⁵⁸.

ב-25 באוגוסט ציטט הניו יורק טיימס בעמודו הראשון את דברי שר החוץ אבן כי "הערבים מנסים להשיג יתרונות פוליטיים מהדליקה במסגד". מאמר המערכת של העיתון, תחת הכותרת "האש במסגד", ציין כי האש במסגד אל-אקצא הייתה "טרגדיה לא רק למאמיני האסלאם במזרח התיכון אלא גם לישראל. מי שחושב בכנות שלישראלים הייתה יד בהצתה חייב גם לחשוב כי הם בלתי שפויים מבחינה פוליטית. הדבר האחד שישראל אינה חפצה בו הוא לשמש כלי משחק בידיהם של ערבים קנאים בתיתה להם סיבה לתחילתה של מלחמת קודש". העיתון אובזרוור הלונדוני ציין כי "הערבים רוצים להאמין שהישראלים הם ששלחו אש במסגד. הם ישארו משוכנעים ללא ערעור בעובדה זו ללא קשר עם ממצאיהן של חקירות שתערכנה"⁵⁹. בעיתון הגרמני פרנפורטר-אלגמינה

נכתב כי התגובות הערביות לשריפה מראות כי "הנזק הפוליטי-פסיכולוגי של האסון כמעט ואינו ניתן עוד לתיקון בניגוד לנזק החומרי".⁶⁰

מנהיג אש"ף, יאסר ערפאת, פעל באופן אישי להפצת השקר על השריפה במסגד הקדוש. באוקטובר 1969 הוא השתתף בוועידת הפסגה המוסלמית ברבאט שבמרקו, שכוונסה כדי לדון בגיוס משאבים לשיקום מסגד אל-אקצא. בוועידה הוא פגש את השאה האיראני וסיפר לו על "ניצחונות" שלא תאמו כלל את המציאות. לפגישה זו הגיע ערפאת כשהוא חגור אקדח והותיר רושם רע על המנהיג האיראני, שסירב לפגשו פעם נוספת.⁶¹ בדין וחשבון של ועדת החקירה בעניין נסיבות השריפה במסגד אל-אקצא בראשות יואל זוסמן, שופט בית המשפט העליון, שהוגש לראש הממשלה גולדה מאיר, האשימה הוועדה את הנהלת הווקף: "בעוד שהתקינה [הנהלת הווקף] במסגד מכשירי כיבוי, לא הדריכה אף אחד מן העובדים כיצד להשתמש בהם. כל עובדי הווקף שהעידו לפנינו ונשאלו על כך, אמרו לנו שלא ניתנה כל הדרכה שהיא בשימוש במכשיר ואף לא הוצאו הוראות בכתב לגבי אופן השימוש. עקב כך לא הייתה במכשירים כל תועלת. משרצה השריפה היו העובדים שמקצתם היו אנשים זקנים [...] מבלבלים. רצו מאחד לשני וצעקו אך איש מהם לא ידע לאתר את האש והיא התפשטה. [...] הרי זה מחדל חמור".⁶² עוד כתבה הוועדה כי תחילה לא הייתה השריפה גדולה ואילו הופעלו מייד מכשירי הכיבוי, אין ספק שאפשר היה לכבות את האש ולצמצם את הנזק. באשר לטענת חלק מעובדי הווקף שניסו להפעיל את המכשירים אולם הם לא פעלו, טענה הוועדה כי היא אינה מקבלת את ההנחה שהמכשירים נמצאו במצב לא תקין, וזאת על סמך עדותו של יצחק קובי, ששימש קצין מניעת שריפות במכבי האש בירושלים, שדיווח על שימוש לקוי במכשירי הכיבוי.

בסיכומו של הדו"ח קבעה הוועדה כי השריפה נגרמה בפעולה מכוונת של אדם, היינו הצתה, וכי הנהלת הווקף התרשלה בניסיונות לכבותה.⁶³ שר הדתות זרח ורהפטיג טען: "עוד לפני שנתיים רצו להפקיד שמירה על המסגדים אך אנשי הרשות המוסלמית התנגדו לכך". הוא אף טען כי אפשר יהיה לתקן את הנזק שנגרם בתוך שבועות מספר, והבטיח את מלוא עזרת משרדו בשיקום המסגד.⁶⁴

כדי להנמיך את להבות התעמולה, בעיקר מהצד הערבי, פרסם פרופסור צבי ורבלובסקי, יושב ראש הוועד הבינ-דתי בישראל, הצהרה בשם חברי הוועד היהודים, המוסלמים והנוצרים, שנשלחה אל שמחה דיניץ, ראש לשכת ראש הממשלה. "הננו מלאי חרדה מפני האווירה של חשד ונטירת-איבה אשר נוצרה כתוצאה מן השריפה במסגד אל-אקצא. אנו חרדים מן הלהיטות בה מוציאים דיבה ומטילים האשמות ובכלל אלה עלילות-דברים הראויות לכל גנאי, אותן מעלילים על קבוצות ציבור ומפיצים בזדון בקרב חוגים מסוימים", נכתב בהודעה.⁶⁵

ב-24 באוגוסט כתב יצחק שפירא, מנהל בית הספר הריאלי העברי בחיפה, לראש הממשלה גולדה מאיר כי הוא רואה בחומרה את מאמצי הערבים לנצל את השריפה

במסגד הקדוש וכי הוא מודאג "אחרי ההתפתחויות העלולות להרעיל את נשמתו של הדור הצעיר בארץ ובעולם". הוא קבל לפני ראש הממשלה על כך שהתגובה של מדינת ישראל מרבית המדינות הערביות על הדליקה במסגד אל-אקצא אינה מסכנת את השלום במזרח התיכון בלבד, אלא "עניין המבשר את תחיית העקרונות הנפשעים של המדיניות הנאצית בקנה מידה עולמי". הוא טען כי בין עקרונות המדיניות הנאצית היה גם "השימוש בכוזבים גלויים לעין כאמצעי להשגת מטרות מדיניות ושימוש בכל האמצעים כדי לתת לכוזבים אלה מהלכים בין ההמונים הנבערים", וכן "ליבוי היסטריה המונית באמצעות כוזבים". שפירא האשים את ראשי מדינות ערב בליבוי היצרים ובמניפולציות. "כל מי שעקב אחרי המדיניות של ראשי המדינות הערביות בזמן האחרון אינו יכול להתעלם מכך שהיא מגלה את כל הסממנים הנ"ל".⁶⁶

ב-10 בספטמבר ענתה ראש הממשלה גולדה מאיר לשפירא: "בוודאי שיש בזה חיקוי לשיטות בהן השתמשו הנאצים", כתבה בזעם, והוסיפה: "הממשלה פעלה במהירות כדי להפריך תעמולה זו ולהצביע על המגמה הנפסדת של הערבים לעורר, באצטלת קדושה כביכול, את היצרים השפלים ביותר". היא אף ציינה כי התעמולה הערבית הפכה במידת מה ל"חרב פיפיות" וכי יש מדינות מוסלמיות באגן הים התיכון ובאפריקה "המסתייגות מעמדה ערבית זו".⁶⁷

הודעות הכזב של השלטון הירדני

גם בהודעות הרשמיות של השלטונות הירדניים נמצאו סילופים ושקרים רבים שקל היה לעמתם עם המציאות השונה. בריאיון עם מפקד הצבא הירדני ששודר בטלוויזיה הירדנית ב-25 בספטמבר 1969, מסר

הקצין הירדני הבכיר את המספרים על אבידות ירדן מאז מלחמה ששת הימים. הוא טען כי 170 חיילים ירדנים נהרגו ו-237 נפצעו. הוא מסר גם כי 230 אזרחים נהרגו מאז המלחמה ו-400 נפצעו.

השבועון הלבנוני אל-חואדת פרסם ב-12 בדצמבר, רק שלושה חודשים אחר כך, ריאיון עם קצין ירדני בדרגת אלוף, ובו מסר גם הוא נתונים מספריים על אבידות ירדן מאז המלחמה. הוא טען כי מאז המלחמה נהרגו 383 חיילים ירדנים ו-686 נפצעו וכי 230 אזרחים נהרגו ו-490 נפצעו.⁶⁸ בבדיקת הודעות הדובר הצבאי הירדני לאחר הריאיון עם מפקד הצבא הירדני ב-25 בספטמבר ועד לריאיון ב-12 בדצמבר, התברר שאבידות הירדנים בתקופה זו, שלושה חודשים לערך, הסתכמו ב-22 חיילים הרוגים ו-33 פצועים, וב-17 אזרחים הרוגים ו-71 פצועים. מכאן הסיקו בצה"ל שכל הנראה הודעות הדובר הצבאי הירדני מפחיתות את מספר החיילים הירדניים הרוגים במחצית ואת מספר הפצועים בכמעט מאתיים אחוז לעומת ההגזמה במספר האזרחים שנפגעו.

בצה"ל ניסו לעתים להדוף את ההודעות השקריות של מדינות ערב וארגוני החבלה. דובר צה"ל פרסם הודעה במאסר 1970 כי המספרים שמפרסמים הערבים וארגוני החבלה

הם מוגזמים. "על פי הודעות הערבים וארגוני החבלה שנתפרסמו במשך חודש מרץ בלבד נהרגו 265 ישראלים, הגזומה של פי 14 לערך לגבי המספר האמיתי", נקבע בפרסום של דובר צה"ל.⁶⁹ על פי הודעות הערבים והמחבלים בחודש מארס הופלו שישה מטוסים של חיל האוויר הישראלי, בשעה שבפועל לא הופל שום מטוס ישראלי, ואילו למצרים הופלו בחודש זה 13 מטוסים. על פי הודעות הערבים בחודש מארס הסתכמו אבידות ישראל בנשק, רכב ומתקנים ב-15 טנקים שהושמדו כלייל, וכן 254 כלי רכב, 33 מקלעים, 68 עמדות ו-22 מתקנים. היו אלה כמובן נתונים שקריים. בחודש מארס בלבד מסרו ארגוני החבלה על 466 פעולות, מהן ל-322 פעולות, 69 אחוז, לא היה בסיס במציאות.

תעמולה והסברה ישראלית כנגד: "הולך וגובר משקלה של התעמולה הערבית"

מאמרים בעיתונות הישראלית קבעו כי ההסברה הישראלית אינה ערוכה לטיפול בבעיית "התחייה הפלסטינית" המוצגת מעבר לים. באחד המאמרים נטען כי ההסברה הישראלית מצליחה בדרך כלל במישור הדיפלומטי, אבל לא משפיעה על דעת הקהל "הנתונה להשפעות ישירות ועקיפות של אמצעי התקשורת ההמונית". הפרשן אלי ניסן טען כי "דווקא באחרונה הולך וגובר משקלה של התעמולה הערבית הבלתי רשמית והלא-ממוסדת".⁷⁰ ניסן טען כי בעוד שר החוץ הישראלי אבא אבן "עושה לעתים מלאכה של רב-אשף בהתנצחויות ובהצגת טיעונים", כושלת ההסברה הישראלית בארצות הברית ובאירופה, לעומת "מגמת הגלוריופיקציה של לוחמי הטרור הערביים" המצליחה של הפת"ח, "החודרת אל חדר המגורים הפרטי של האזרח הבריטי, הצרפתי, השוודי והאיטלקי".⁷¹ הוא ציין כי השבועון האמריקני רב-התפוצה לייף הקדיש כתבה מצולמת נרחבת באחרונה לפת"ח ולפעילותו וכי גם עיתון יום א' הרציני אובזרבר ייחד מסה ארוכה ל"הולדתה של האומה הפלסטינית", ובטלוויזיה הבריטית אף שודר סרט דוקומנטרי מיוחד בן 45 דקות על הפת"ח. בסרט, שהוכן בסיועם של ראשי הפת"ח, נראים הפלסטינים בסיטואציות שקל להזדהות אתן: שוטר ישראלי מוביל בידו למעצר אישה ערבייה בלבוש מהודר ברמאללה, הליכתה גאה ובוטחת, הוא חבוש קסדת מגן ואוחז בידו אלה; אוהלי בד במחנה פליטים וילד מבוסס בבוץ; אם מיניקה את ילדה בפתח אוהל ופליטים עומדים בתור לחלוקת מזון.

ניסן הסביר כי "ארגוני הטרור הפלסטיניים מפעילים רשת מסועפת ויעילה של אלפי סטודנטים פלסטינים הפזורים על פני כל ארצות אירופה ובארצות הברית וכי מסתבר "שהם מתגלים כתועמלנים ממדרגה ראשונה".⁷² לדוגמה תיאר כיצד באחת האוניברסיטאות בארצות הברית, שבה הרצה הסופר אלי ויזל, קם לפתע סטודנט פלסטיני, יליד עכו, ממקומו, וקבל באוזני הסופר והנוכחים "בנימה אישית מעוררת אהדה" על נישול בני עמו מבתיהם. מקרים דומים אירעו גם בקמפוסים אחרים בארצות הברית. ברוב המקרים הפגינו הסטודנטים הפלסטינים בקיאות מרשימה בתולדות הציונות ובכתביהם של הוגי

דעות ציוניים וישראליים והפכו את הבקיאיות בתאריכים, עובדות וציטוטים לנשקם התעמולתי. ההצלחה נבעה בעיקר מכך שלא היה איש שיפריך את דבריהם המסולפים. באחד המקרים, כך דיווחו ישראלים ששבו לארץ והיו עדים למקרה, התייצב קונסול ישראלי לוויכוח פומבי עם סטודנט פלסטיני והובס קבל עם ועדה דווקא בתחום הנוגע לתולדות הציונות. בביטאון הסטודנטים של אוניברסיטת קולורדו כבולדר הופיעה ב-16 באפריל 1969 הכותרת "שלום באמצעות נפלים". מתחת לכותרת נראו שלושה תצלומים של ילדים עם סימני כוויות בגופם. ליד התצלומים נכתב: "גנרל רבין, האם זהו סוג השלום שישראל מציעה?".

בסקירה של משרד החוץ מנובמבר 1969 נכתב כי לפת"ח ולחזית העממית קשרים הדוקים עם השמאל החדש, עם ארגונים ניאור-נאציים ואנטישמיים, וכי באוניברסיטאות האמריקניות "נערכות תערוכות בנושא 'המאבק הפלסטינאי' ומוסרטים סרטים בנושא זה". הפת"ח אף פיתח הפצת בולים ומדליונים וסייע בתרגום והפצת ספרים אנטי-ישראליים ואנטישמיים. "נעשים נסיונות לפתוח מרכזי תעמולה של הארגונים ברחבי העולם, פקין [בייג'ינג], פאריס, ג'נבה, לונדון, ניו יורק ובתורכיה", נטען בדו"ח הצה"ל.⁷³

תועמלני הפת"ח לא נזקקו למאמצים כבירים כדי להעביר את המסרים שלהם. הם הוצפו בקשות של עיתונאים וצוותי טלוויזיה מכל העולם לשתפם בגיחות החבלה לישראל. "שום נאום של אבא אבן או משה דיין אינו יכול להשיב על תעמולה כזו", כתב אלי ניסן בדבר. הוא קונן על מצבה הרעוע של ההסברה הישראלית וקבע כי "שירותי ההסברה הישראליים מפיקים כמויות עצומות של דברי דפוס שאינם נקראים, כולם רצופים טיעונים משפטיים ארוכים, שאיש אינו טורח ללמוד אותם", לעומת ה"רפורטז'ה המצולמת", כתבות וסרטים דוקומנטריים המתעדים את הסיפור האנושי והפת"ח "ממציא להם סיפורים ביד רחבה", כאשר גם פעולות טרור קשות, כמו הפיצוץ בקפיטריית האוניברסיטה העברית בירושלים במארכס 1969, מוצגות כדרך לחימה לגיטימית, בניגוד לדבריו של שר הביטחון דיין, שטען כי פעולות אלה מציגות את ארגוני הטרור באור שלילי. לסיכום טען הפרשן כי "שירותי ההסברה הישראליים אינם ערוכים, לא מבחינת שיטותיהם ואמצעיהם ולא מבחינת דרך מחשבתם, לטיפול בבעיות ההסברה העכשוויות של ישראל. שירותי ההסברה הישראליים מיושנים ומפגרים, גם אחרי שיטות ההסברה של אל פת"ח".⁷⁴

בשנת 1969 מלאה שנה לתחילת שידורי הטלוויזיה הישראלית, שבין היתר שידרה גם משדרים בשפה הערבית בימי שישי ושבת, כמתחייב מחוק רשות השידור.⁷⁵ בנובמבר 1969, כאשר לא התקיימו השידורים בערבית כסדרם, כתב שלמה הלל, סמנכ"ל לענייני המזרח התיכון במשרד החוץ לשר החוץ אבן, כי יש לקבוע בצורה מפורשת את שידורי הטלוויזיה בערבית ולקיימם משום ש"הטלוויזיה בערבית הנו מכשיר חשוב המשמש בידינו לסתור את התעמולה והתוקפנות הערבית" ואין זה מתקבל על הדעת שבימי שישי ושבת "נסגור את התחנה שלנו".⁷⁶ הלל אף כתב לשמואל אלמוג, מנהל רשות

השידור, כי את שידורי החדשות בערבית בימי שישי יש לשדר בשעה 19:00 בערב ולא ב-18:30, משום שבשעה זו "יש תוכניות מושכות מירדן ואין להניח שהצופים יוותרו עליהן בשביל החדשות מן הטלוויזיה הישראלית". הוא קבע: "בסופו של דבר מטרתנו העיקרית בשידורים הערביים היא מטרה מדינית, ותוכנית החדשות בערבית הינה המנוף העיקרי לשידור המדיני".⁷⁷

ב-20 במאי נתכנסה ועדת החוץ והביטחון של הכנסת לשמוע את דיווחו של שגריר ישראל בארצות הברית, הרמטכ"ל לשעבר יצחק רבין. חברי הוועדה ביקשו לדעת כיצד נתפסת פעילותה הביטחונית של ישראל, וכמיוחד הפעולות הננקטות כנגד הארגונים הפלסטינים, בדעת הקהל בארצות הברית. "דעת הקהל בעיקרה בארצות הברית תומכת בישראל חזקה ובשלום", אמר רבין והוסיף: "האיש ברחוב מבין את הצרכים של ישראל לשלום וביטחון".⁷⁸ אולם לאחר מכן הסביר כי קיימת בעיה בקמפוסים האוניברסיטאיים בארצות הברית. השגריר הסביר כי "אמריקה מלאה צילומי זוועה" של נשים וילדים נפגעי הפצצות ישראליות המופצים בכל האוניברסיטאות. "כאשר אני מגיע כיום לקמפוס פוגשים אותי בסיסמאות: ישראל מדברת שלום – ומשתמשת בנפלים".⁷⁹ חבר הוועדה, ולימים יריבו-שותפו למפלגת העבודה, שמעון פרס, העיר כי "באחת האוניברסיטאות נשאלו הסטודנטים אם הם יודעים מה זה נפלים ומתוך תשע מאות איש, איש לא ידע להשיב על כך". רבין המשיך: "התעמולה הערבית השתנתה לגמרי. בעיקר זו של הפלשתינאים. הם אינם מדברים על השמדת ישראל. הם אומרים שהעולם הערבי והיהודים היו תמיד בידידות עד להופעת הציונות. בעולם הערבי לא היו שחיטות ולא היו רדיפות של יהודים, אלא מעשים אלה הם של העולם הנוצרי. [...] הם שואלים, מדוע על חטאי העולם הנוצרי צריך לשלם העולם המוסלמי".⁸⁰

כמה ימים אחר כך נודע כי ה-FBI, לשכת החקירות הפדרלית של ארצות הברית, המסונפת למחלקת המשפטים של ארצות הברית, הפועלת לחקירת פשעים פדרליים ולאסוף מידע על פעולות חתרנות, טרור וריגול, נתבקשה על ידי שר המשפטים האמריקני לפתוח בחקירה על תפקיד הפת"ח בהתפרעויות באוניברסיטאות אמריקניות. מכתב של עוזר התובע הכללי, וולטר ייגלי, פורסם בכלי התקשורת ונאמר בו, בין היתר, כי תינקט "פעולה נאותה" נגד מפרי חוק, וכי אם יימצאו ראיות להפרת סדר, תיעשה גם פעולה לגירושם של סטודנטים ערביים, אם תימצא ראיה מספקת להיותם מעורבים בהתפרעויות. במאמר שפרסם ישראל לנדרס, כתב דבר בוושנינגטון, הוא ציין כי "חידוש התעמולה הערבית אינו צורני כי אם תוכני. לאט-לאט הולך וגדל חלקו של הגורם הפלסטיני בפעילות התעמולה הערבית". הוא אף הוסיף כי "בעוד שבשדות הקרב במזרח התיכון היריבים המסוכנים ביותר של ישראל הם הכוחות הערביים הסדירים, הרי שבמערכת התעמולה הולכים ארגוני החבלה הפלשתינאים ותופסים את מקום היריב העיקרי".⁸¹ גם לנדרס ציין כי גורם חשוב במערכת התעמולה הם הסטודנטים הערביים שמספרם

רב ונאמד בעשרת אלפים והם מפוזרים באוניברסיטאות רבות בארצות הברית ובקנדה ו"רבים מהם מקדישים מזמנם וממרצם להשמצת ישראל והציונות".
 בפתחת מושב הקיץ של הכנסת בראשית מאי 1969 שלחה ראש הממשלה גולדה מאיר אזהרה נוספת אל המלך חוסיין. היא טענה כי בצידם של מסעי התעמולה בברית העולם, שבהם מנסים שליטי מדינות ערב להופיע כשוחרי שלום, ישראל עדה להגברת האש בגבולות ולאורך קווי הפסקת האש. גולדה טענה כי צה"ל מתמודד עם מעשי החבלה של הפת"ח ומיטיב להבחין מתי והיכן מופיעה גם האש הארטיילרית של סוללת הלגיון הירדני ומתי מצטרפות הסוללות של הצבא העיראקי. "עובדה היא שהחבלנים נהנים מהחסות של צבא עבר-הירדן, לא רק מהעלמת עין, אלא גם מסיוע פעיל, באש ממש", אמרה,⁸² והוסיפה: "אם שלטונות ירדן דואגים לשלום התושבים, אזרחים וחיילים באותם אזורים, אל ישתמטו מחובתם לאסור ולשתק את הפעילות של החבלנים, להפסיק כליל את הסיוע שניתן להם על ידי הצבא הסדיר, למנוע התערבות היחידות העירקיות ולהפסיק כל פעילות תוקפנית. אם תמשך הפעילות הנפשעת הזאת, לא נוכל לשחרר את השלטונות הירדניים מאחריות".⁸³ מאמר המערכת של דבר קבע כי "השלום נראה רחוק ואולי נראה הוא רחוק יותר מבעבר".⁸⁴

סיכום

ארגוני החבלה הפלסטיניים ובראשם הפת"ח, ידעו בשלהי שנות השישים כי סיכוייהם להתעצמות שתביא להכרעה מול ישראל הם קלושים. הם צפו מהצד כאשר צבאות מדינות ערב הובסו בחרפה על ידי צה"ל במלחמת ששת הימים וידעו כי סיכוייהם להתעצמות ולהכרעת צה"ל בשדה הקרב אפסיים. מטרתם הייתה התשה כתכלית, אולם גם אז השתמשו באסטרטגיה זו כלפי האוכלוסייה האזרחית, שהתגלתה כאיתנה, ופחות כלפי כוחות הצבא הישראלי. העימות עם כוחות ארגוני החבלה היה מה שמוגדר בז'רגון הצבאי "עימות מוגבל", השונה באופיו, בטבעו ובמהותו מהמלחמה קונוונציונלית, גבוהת-העצימות. על פי רוב מתכונן כוח צבאי מדיני למלחמה גבוהת-עצימות, בהנחה סמויה ובלתי מודעת שבניין הכוח והכנתו למלחמה "רגילה" מכילים בתוכם גם את המוכנות לעימות מוגבל, ולכל היותר יש לבצע התאמות בכוח המיועד למלחמה קונוונציונלית לצורכי העימות המוגבל. בפועל, בשדה הקרב בזירה הצפון-מזרחית של מלחמת ההתשה התמודד צה"ל עם אתגרים קשים ומורכבים ולא תמיד הייתה ידו על העליונה. בזירה המלחמה התודעתית היה האתגר מורכב יותר, משום שבזירה זו העוצמה הצבאית מתבטלת מול היכולת הפשוטה יחסית ליצירת תעמולה רחבת היקף ותפוצה, הכוללת גם מסרי כזב. מלחמת ההתשה הייתה שונה בזה שתנאיה, ולפיכך גם משך הזמן שלה, הוכתבו על ידי הצד שנחשב חלש. הבחירה לנהל עימות מוגבל ולא מלחמה קונוונציונלית בעצימות גבוהה היא תמיד בחירתו של הצד הנחשב החלש בעימות. מעבר לכך, ארגון גרילה אינו נלחם רק על קרקע, אלא בעיקר על התודעה. ארגון גרילה מתמרן את המערכה כך

שההתנגשות בין הצדדים לא תהיה רק צבאית-פיזית אלא ציבורית-תודעתית. בעימות המוגבל, בשונה ממלחמה, אין ההכרעה מושגת ברמות הטקטית והאופרטיבית בשדה בקרב, אלא בתודעת החברה ברמה הלאומית. כלומר, המהפך הוא תודעתי ואינו תוצאה של מהלומה. כך אפשר להבין את פעולות ההסברה של ארגוני החבלה הפלסטיניים וגם את תופעת "תעמולת הכוזב" שניהלו. מולם כשלה ההסברה הישראלית שלא הייתה ערוכה להתמודדות ראויה עם תעמולת הכוזב הפלסטינית. הברל זה בין סוגי תעמולה או הסברה הוא גם עניין תרבותי, מה שמוסיף לא-סימטריה הכמותית בין שני הגופים, המדיני והמחתרתי, גם אלמנט של שוני תרבותי. הא-סימטריה, אם כן, היא גם עניין תרבותי. הפער התרבותי פועל לרעת הגוף המדיני, העוצמתי יותר.

ההתשה, אם כן, אינה מוגבלת לשימוש באמצעים צבאיים. הלוחמה הפסיכולוגית היא חלק מתהליך ההתשה, ובאמצעי זה היטיבו ארגוני החבלה להשתמש. כל ארגוני החבלה הפלסטיניים ראו בכיצוע פעולות הטרור נגד ישראל אמצעי בלעדי להשגת מטרתם. הפת"ח העדיף להתמקד במאבק מקומי בתוך מדינת ישראל ומחוץ לגבולותיה בהפצצות על יישובי הספר בין עמק בית שאן לעמק הירדן, החזית העממית וארגונים אחרים התמקדו בפעולות חבלה שנעשו מחוץ לשטח ישראל, ביעדים שונים בעיקר באירופה. כך או כך, ראו כל הארגונים הללו בכיצוע פעולות חבלה את תמצית מאבקם והתמידו גם ביצירת תודעה אזורית ועולמית לבעייתם על ידי תעמולה, לעתים קרובות שקרית, רחבת היקף.

הערות

- 1 נחום פונדק, "הרגליים הארוכות של השקר הערבי", דבר, 20.6.1969, עמ' 4-5.
- 2 על המלחמה בחזית הצפון-מזרחית של מלחמת ההתשה, ראו: ערן אלדר, מלחמת העמקים, התשה, צבא ואזרחים בחזית הצפון-מזרחית, רמת גן: הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, 2022.
- 3 רון שליפר, "הלוחמה הפסיכולוגית של ארגוני הגרילה – ניתוח ואמצעי מניעה", בתוך: חגי גולן ושאוול שי (עורכים), העימות המוגבל, תל אביב: הוצאת מערכות, 2004, עמ' 422.
- 4 שמואל ניר, "טבע העימות המוגבל", שם, עמ' 30.
- 5 אל-מצווה, 29.9.1967, ארכיון המדינה (להלן: א"מ), תיק חצ-5900/2.
- 6 רדיו קהיר, 27.12.1967, שם.
- 7 רדיו קהיר, 4.1.1968, שם.
- 8 רדיו קהיר, 14.1.1968, שם.
- 9 צות אל-ערב, 7.2.1968, שם.
- 10 א"מ, תיק חצ-6594/2.
- 11 "התמיכה הסורית בפעולות החבלה", א"מ, תיק ג-4880/13.
- 12 "נהדף נסיון סורי לפרוץ למוצב צה"ל ברמת הגולן", דבר, 29.3.1970, עמ' 1.
- 13 דני רובינשטיין, ערפאת, תל אביב: זמורה-ביתן, 2001, עמ' 74.
- 14 דברי יצחק רפאל, ישיבת ועדת החוץ והביטחון, א"מ, פרוטוקול מס' 114, 26.3.1968.
- 15 "מחבל חושף הכוזב בהודעות ארגוני הטרור", הארץ, 16.9.1969, עמ' 4.
- 16 א"מ, תיק חצ-5900/7.
- 17 פונדק, "הרגליים הארוכות של השקר הערבי", עמ' 4-5.

- 18 ש.ש.
- 19 ש.ש.
- 20 א"מ, תיק ג-4880/13.
- 21 מאמר המערכת, אל-אהרם, 26.10.1969.
- 22 אחמד בהג'ת, שם, 10.10.1969.
- 23 שגרירות ישראל בלונדון אל מחלקת החקר, משרד החוץ, א"מ, תיק חצ-6604/3.
- 24 אל-חיאית, 6.1.1970.
- 25 מאמר המערכת, אל-ג'דיד, 6.2.1970.
- 26 כאמל נאצר, חבר הוועדה המבצעת של אש"פ, אל-ג'זמהוריה, 5.2.1970.
- 27 "אלף לילה ולילה – נוסח ארגוני המחבלים", מעריב, 31.8.1970, עמ' 11.
- 28 "מלך מרוקו מגנה את ארגוני החבלה", הארץ, 28.9.1969, עמ' 2.
- 29 פונדק, "הרגליים הארוכות של השקר הערבי", עמ' 4-5.
- 30 ש.ש.
- 31 דברי יהושפט הרכבי, ועדת החוץ והביטחון, ישיבה 166, 18.2.1969, א"מ, תיק א-8162/4.
- 32 פונדק, "הרגליים הארוכות של השקר הערבי", עמ' 4-5.
- 33 אלקנה גלי, "ייווח ומידע במקום טיעון והסברה", דבר, 2.4.1970, עמ' 3.
- 34 אהוד יערי, "מהטורדה חבלנית ל'מהפכה מזויינת', שם, 26.9.1967, עמ' 3.
- 35 על פי דיווח של משרד החוץ אלג'יריה תמכה בהתנגדות הפלסטינית, אולם לא ראתה בעצמה אפוטרופוס של ארגוני החבלה וגם לא שאפה להשתלט עליהם או לכפות את השפעתה עליהם, אף שממשלת אלג'יריה סברה כי הפת"ח אינו עושה מספיק מבצעים בתוך ישראל ובשטחים. במסגרת הסיוע האלג'ירי נמצאו בשורות הפת"ח כשישים מדריכים בתפקידי מפתח; יוסף הרס, מנהל מחלקת חקר, משרד החוץ אל שגרירות ישראל בפריס, א"מ, תיק 6597/11.
- 36 "אנשי 'פתח' ביימו בירדן 'פעולה בישראל' לעיני כתיבי חוץ", מעריב, 14.4.1969, עמ' 1.
- 37 דברי גולדה מאיר, פרוטוקול ישיבת פתיחת מושב הקיץ של הכנסת ה-6, דברי הכנסת, 5.5.1969, א"מ.
- 38 א"מ, תיק ג-4880/13.
- 39 "תעמולת הכוזב של סוריה – נסיון הסחה", למרחב, 9.8.1956, עמ' 1.
- 40 "הדים, חרושת הכוזבים וטיבה", על המשמר, 16.6.1968, עמ' 2.
- 41 ש.ש.
- 42 אלקנה גלי, "בין מלחמה למלחמה נמשכת המלחמה", דבר השבוע, 20.9.1968, עמ' 4-5.
- 43 עיר במחוז אל-חסכה שבצפון סוריה, על הגבול שבין סוריה לתורכיה.
- 44 אלי שילר, מסגד אל אקצא: השער הכפול ואורות שלמה, בהשתתפות מאיר בן דב, ירושלים: אריאל, 1978, עמ' 42.
- 45 נחום ברנע, "החוקרים סבורים: הדליקה במסגד 'אל אקצא' נגרמה ע"י קצר ולא בשל הצתה מכוונת", דבר, 22.8.1969, עמ' 1.
- 46 "דבר היום: ליבו האש", שם, 22.8.1969, עמ' 2.
- 47 ש.ש.
- 48 א"מ, תיק ג-4880/13.
- 49 א"מ, תיק חצ-5987/15.
- 50 ש.ש.
- 51 ש.ש.
- 52 ש.ש.
- 53 גמאל עבד אל-נאצר אל מוחמד פאוזי, ש.ש.
- 54 א"מ, תיק ג-4880/13.

- 55 ש.ש.
- 56 ש.ש.
- 57 ש.ש.
- 58 א"מ, תיק חצ-5987/15.
- 59 א"מ, תיק ג-6495/18.
- 60 ש.ש.
- 61 שמואל שגב, המשולש האיראני: הקשרים החשאיים בין ישראל-איראן-ארה"ב, תל אביב: הוצאת מעריב, 1981, עמ' 69.
- 62 דין וחשבון של ועדת החקירה בעניין נסיבות השריפה במסגד אל אקצא, א"מ, תיק ג-6495/18.
- 63 ש.ש.
- 64 א"מ, תיק חצ-5987/15.
- 65 פרופסור צבי ורבובסקי אל שמחה דיניץ, 8.9.1969, ש.ש.
- 66 יצחק שפירא אל גולדה מאיר, א"מ, תיק ג-6495/18.
- 67 גולדה מאיר אל יצחק שפירא, ש.ש.
- 68 א"מ, תיק ג-4880/13.
- 69 ש.ש.
- 70 אלי ניסן, "תועמלני אל-פתח אינם מובסים", דבר, 4.5.1969, עמ' 3.
- 71 ש.ש.
- 72 ש.ש.
- 73 "ארגוני המחבלים הפלסטינאים", משרד החוץ, מחלקת החקר, נובמבר 1969, א"מ, תיק חצ-6606/5.
- 74 ניסן, "תועמלני אל-פתח אינם מובסים".
- 75 בחוק רשות השידור 1965 נקבע כי מתפקידיה של הטלוויזיה הישראלית "לקיים שידורים בשפה הערבית לצרכיה של האוכלוסייה הדוברת ערבית ושידורים לקידום ההבנה והשלום עם המדינות השכנות בהתאם למגמות היסוד של המדינה"; חוק רשות השידור תשכ"ה-1965.
- 76 שלמה הלל אל אבא אבן, 10 בנובמבר 1969, א"מ, תיק חצ-7062/5.
- 77 שלמה הלל אל שמואל אלמוג, 4.11.1969, ש.ש.
- 78 פרוטוקול ישיבת וועדת חוץ וביטחון, ישיבה 177, 20.5.1969, א"מ, תיק א-8162/5.
- 79 ש.ש. נפלם הוא שם כולל לאמצעי לחימה, בעיקר פצצות, המשתמשות בנוזלים דליקים סמיכים מאוד.
- 80 ש.ש.
- 81 ישראל לנדרס, "איך משמיצים אותנו", דבר, 30.5.1969, עמ' 9.
- 82 פתיחת מושב הקיץ של הכנסת, דברי הכנסת, 5.5.1969, א"מ.
- 83 ש.ש.
- 84 "דבר היום: הבהרה חד-משמעית", דבר, 6.5.1969, עמ' 2.